

לדמותה של הנהגת כולל הפרושים בירושלים

תקצ"ט-תר"ב*

צבי קרגילה

בשנת תקצ"ט נתמנתה ככולל הפרושים בירושלים הנהגה חדשה, שהרכבה מצביע על התבססות הדור השני להנהגת העדה. חברו בה שלושה אישים ששימשו כ'ממונים ומשגיחים': ר' נתן נטע בן מנחם מנדל,¹ ר' ישעיהו ברדקי² ור' אריה בר' ירחמיאל.³ לשלושה אלה היה קשר משפחתי עם כמה מן הדמויות המרכזיות שהנהיגו את העדה למן עליית ראשונה, בשנים תקס"ח-תק"ע. ר' נתן היה בנו של מנהיג קבוצת העולים הראשונה ומי ששימש כמנהיג הכולל בצפת ואחר-כך בירושלים. ר' ישעיהו היה חתנו של ר' ישראל משקלוב, מנהיגה של עדת הפרושים עד לפטירתו, בשנת תקצ"ט. ר' ירחמיאל היה חתנו של ר' שלמה זלמן שפירא, מן הדמויות המרכזיות בקרב הפרושים בשנות העשרים.⁴

יש בכך כדי להצביע על מגמת הרציפות הקיימת בהנהגת העדה. אך מעבר למשמעות החברתית-גניאולוגית, הראויה עצמה לדיון נפרד, מתעוררות מספר שאלות לנוכח העובדה שאישים אלה היו מעורבים בכמה מן המחלוקות שנתגלעו בעדה, עד כדי יצירת זיקה ברורה ביניהם לבין סיעות 'החורבה' ו'החצר', שנתגבשו במרוצת שנות השלושים.

הרכבה זה של ההנהגה החדשה היה, כנראה, הכרחי לשמירת שלמותו הארגונית והחברתית של כולל הפרושים, והערכה זאת עמדה, לדעתנו, לנגד עיניהם של 'גבאי ארץ-ישראל' בוילנה. ההנהגה החדשה נדרשה לתת דעתה על עניינים אחדים שטרם הגיעו לפתרון מוסכם, ובנושאים שהחריפו מעת לעת את המחלוקת הפנימית. המאמר עוסק בטיבם של היחסים הפנימיים שנתפתחו בין מנהיגי הכולל מכאן ואילך, ביכולת תיפקודה של ההנהגה החדשה ובהתמודדותה עם המחלוקות שאיימו על שלמות עדת הפרושים.

* מחקר זה נעשה בסיוע המרכז לחקר ארץ-ישראל ויישובה באוניברסיטת תל-אביב, ומהווה המשך למאמרי 'התפתחותה הארגונית של קהילת הפרושים בארץ-ישראל', ציון, מ' (תשמ"א), עמ' 306-330; אף הוא מתבסס על פנקסי ארגון הפקידים והאמרכלים מאמסטרדם. כתב-היד נמצא בספריית יד יצחק בן-צבי בירושלים [להלן: פנקסי הפקוא"מ].

1 עליו ראה: א' פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ג, ירושלים תרפ"ט, עמ' 224.

2 שם, עמ' 227.

3 שם, עמ' 263.

4 שם, עמ' 147. על שליחותו ראה: ב' ריבלין, 'שליחותו של ר' זלמן שפירא', יד יוסף ריבלין, רמת-גן תשכ"ד, עמ' 150-108.

לפי' במו"ו יורה ילבי מצר אללה

חתימת ר' ישעיה ברדקי

מעורבות אירגון הפקידים והאמרכלים בענייני ההנהגה הירושלמית

גורם נוסף שהכריז על כוונתו לתרום לייצובה של ההנהגה בהרכבה הנוכחי היה ארגון הפקידים והאמרכלים באמסטרדם (להלן: הפקוא"מ). באיגרת להנהגת הכולל הסבירו ראשי הארגון, כי נענו לפניותיה, וראינו דבריכם כי בקשתם מאתנו להיות לבכנו נאמן אליכם.⁵ ובהמשך פירטו באריכות הצעות המתמקדות בעיקר בענייני ארגון ומינהל, שיש בהן כדי לבסס את השלום בהנהגה. כמרכז הודגש, שהשמירה על המיבנה הנוכחי היא תנאי הכרחי לביסוסה של מערכת יחסים תקינה בין ההנהגה לבין הארגון, שאנחנו נכנסים אתכם כברית אהבה באופן ובתנאי גמור וכפול כדו"ד [כדת ודין] שלא יתערב זר בתוככם בשום אופן.⁶ דברים אלה עשויים היו, לדעת ראשי הפקוא"מ, לתרום לגיבושה של ההנהגה ולסייע באיחוי הקרע בין סיעותיה, שגורמים שונים תלו את סיבותיו במנהיגותו של ר' ישראל משקלוב. שיתוף-פעולה עם הפקוא"מ היה עשוי לנתק את ר' ישעיהו ברדקי מתדמית חותנו ולהבליט את מגמותיו החיוביות. עמדה זאת נכרכה עם כוונותיו של הארגון לבסס בארץ-ישראל, כחלק מאידיאולוגיה רחבה, חברה יהודית אורתודוקסית מאורגנת.⁷ מובן הוא אם כן סירובם של ראשי הארגון להיענות לבקשותיו של ר' ישעיהו ברדקי להפנות אליו בלבד את כספי ה'חלוקה' שאסף הארגון. להיפך, הם הדגישו במכתבם אליו את הצורך בשיתוף-פעולה:

שיעשה כל טצדקי להיות באגודה אחת עם הממונה ר"נ ברמ"ם [ר'] נתן נטע בן מנחם מנדל] נ"י ורא"נ [ר'] אריה נאמן] נ"י ואם יבקש שלום גם עם שאר הממונים מהרוזנים מה טוב ומה נעים כי אני רואה שמעכ"ח [מעלת כבוד תורתו] לא יוכל להנהיג הצבור בלעדס ... ומ"ש [ומה שכתב] לשלוח על שמו הטוב ויחתיים שנים עמו זה דבר שא"א [שאי-אפשר] לעשות ... כ"א [כי אם] הוא הראשון מהשלשה.⁷

פנייתו של ר' ישעיהו ברדקי בנושא זה לא היתה חד-פעמית. בקשות כאלה הוא היפנה למן תמוז תקצ"ט,⁸ דהיינו זמן קצר לאחר שנתמנתה ההנהגה החדשה, והן מצויות גם באגרותיו האחרות, ... וכולם [!] עולים בסגנון אחד שרוצה שנשלח על שמו לכד והוא דבר שא"א.⁹ הדברים חושפים

5 מכתב הפקוא"מ למנהיגי כולל הפרושים בירושלים מיום י"א במנחם אב תקצ"ט, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 165.

6 שם, שם.

7 מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום י"א בתשרי ת"ר, שם, דף 173 ע"א. איגרת זו משתרעת גם בדף 174 ע"א, ובדף 175 ע"א.

8 שם.

9 מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום ו' במרחשון ת"ר, שם, שם. האיגרת מובאת בתוך איגרת אחרת, לעיל,

הערה 7.

הנהגת כולל הפרושים בירושלים

הנהגת כולל הפרושים בירושלים

הנהגת כולל הפרושים בירושלים

קטע מתוך איגרתו של צ"ה לעהרן לר' אברהם דארהיטשנר, שליח כולל הפרושים בפרשבורג, מיום כ"ב באייר ת"ר (1840)

טפח ממערכת היחסים בקבוצת ההנהגה. מסתבר, שמתחת לפני השטח היתה קיימת מידה של חשדנות הדדית. כך, למשל, הועבר למונטיפיורי מידע בלי ידיעת ר' ישעיהו ברדקי¹⁰; ומאידך, הסתיר זה האחרון מחבריו אגרות שקיבל מלעהרן, ראש הפקוא"מ.¹¹ הטעמים למהלכיו של ר' ישעיהו ברדקי נעוצים כנראה בחששותיו, שמא מעמדה בהנהגה ייחלש לאור היחסים ההדוקים יותר שהיו קיימים בין ר' אריה נאמן לבין ר' נתן נטע. רצונו להשתרר על כספי החלוקה שאסף הפקוא"מ ביטא כוונות תקיפות יותר לבסס את מעמדו וכוחו כמנהיג עיקרי. אפשר, שמגודרת מבטו נתפשה מנהיגות זאת כהמשך טבעי להנהגת חותנו, מה גם שעד להדחתו, בשנת תקצ"ז, שימש כמנהיג הכולל בירושלים. כך או כך, מהלכים אלה היו מלווים לעתים בצעדים חריפים כלפי אלה שלא נקטו עמדה מפורשת במאבקים הביניסיעתיים. על צעדים אלה העירו ראשי הארגון באריכות, ואם האנשים

10 ראה לעיל, הערה 7.

11 ראה לעיל, הערה 9. האיגרת הופנתה אליו אישית, אך היו בה עניינים שונים מתחום בעיות הכולל שראוי היה, גם לדעת ראשי הפקוא"מ, להביאם לפני האחרים. חומרת המעשה תובן גם משום שלעהרן איזכר זאת פעמים אחדות, וראה אגרותיו לר' ישעיהו, מיום כ"א בכסליו ת"ר פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 186 ע"א-ע"ד, ח"י בשבט ת"ר, שם, דף 194 ע"א, י"א באייר ת"ר, שם, דף 210 ע"ב-211 ע"ב.

12 ראה לעיל, הערה 7.

קשים ופוסחים על שתי [!] הסעיפים יקרבם אליו בהוכחת דברים ולא לנצח תאכל חרב המחלוקת.¹² בין יתר דבריהם הם מציעים לו 'להשיג על הצדיקים ות"ח שיהי' אתו עמו וגו' [וגם זאת] לא בכח וכהתאמצות או ע"י מתן דמים.¹³ שכן אלה לא הביאו להרגעת הרוחות ולתוצאות מקוות מבחינתו. אדרבא, הם הקטינו את בסיס התמיכה בו.¹⁴

פרשת מינוי היואקיל' מטעם הקונסוליה הרוסית

אחד הנושאים שהפכו עניין למחלוקת ככולל היה מינוי וקיל, היינו בא-כוח העדה מטעם הקונסול הרוסי הכללי, שמקום מושבו היה באלכסנדריה. עניין זה היה חלק מתהליך פוליטי שהתחולל באזור בתקופת הכיבוש המצרי (1831-1840). מעורבותן של מעצמות אירופה בארץ-ישראל גברה, ואף שאין להגזים בחשיבות היישוב היהודי כאמצעי להתבססות פוליטית, ודאי הוא שמינוי מסוג זה לא עמד בסתירה לשיקולי המדיניות הרוסית, בעיקר לנוכח ראשיתה של ההתבססות האנגלית בירושלים.¹⁵ מביטוייה החשובים של הנוכחות האירופית היה השיפור הניכר שחל כמעמד של נתינים אירופים, וכיניהם גם מבני היישוב היהודי. בעל המינוי היה זוכה לא רק ליוקרה רבה אלא אף לסמכויות-שליטה. הכוונה למנות וקיל הועלתה עוד בחייו של ר' ישראל משקלוב, אלא שהדבר לא בא לידי גמר כשל פטירתו.¹⁶ ראשי הפקוא"מ שהיו תומכיו העיקריים של ר' ישראל, תמכו כעת כמתן התפקיד לר' ישעיהו ברדקי. ראשי הארגון כתבו בעניין זה לקונסולי הכלליים באלכסנדריה¹⁷ — וגייסו למטרה זאת גם את השפעתם וקשריהם של ראשי משפחת רוטשילד כפריס, 'שיסכים עמנו ויכתוב להשר הקו' הגדול דנמסיה [אוסטריה] שימנחה לווקיל יחיד.¹⁸ הסכמה זאת אכן הושגה לאחר שהקונסול האוסטרי שכנע את הקונסול הרוסי,¹⁹ ובסכוח בא הנויצע

- 13 ראה לעיל, הערה 9.
- 14 ראה לעיל, הערה 7. אחד הדברים שלעוהרן חזר והעלה היה הצורך להשלים עם אלמנת חותנו, מרת יוטא ביילא, ממנה מנע לעתים קבלת כספים. ראה לעניין זה, למשל, איגרת אליו מיום י"ב בטבת ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 189 ע"ב-190 ע"א. 'סו"ד [סוף דבר] כתבנו שאם רצון מעב"ת נ"י שנחזיק בידו ונהי' אוהביו אזי יסיר כל טינא מלבו על הרבנית אל' [אלמנת] מ"ח [מעלת חותנו].
- 15 על החדירה האירופית לאזור ראה: מ"ס אנדרסון, חדרת המעצמות לאגן הים-התיכון (תרגמה יוכבד בתי-עקב), רמת-גן תשל"ב, עמ' 20-123. על מגמות המדיניות הרוסית ראה: א' כרמל, 'פעילותה של רוסיה בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית', פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש, ירושלים תשמ"א, בעיקר עמ' 81-96. על הקמת הקונסוליה האנגלית בירושלים ראה: מ' ורטה, 'מדוע הוקמה הקונסוליה האנגלית בירושלים', ציון, כו (תשכ"א), עמ' 215-237.
- 16 הפקוא"מ לר' אברהם דארהיטשנר, שליח כולל פרושים בפרשבורג מיום כ"ב באדר א' ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 199 ע"א. לעוהרן הזכיר, בין היתר, כי לאחר שראשי הפקוא"מ השתדלו אצל הקונסולים הכלליים באלכסנדריה שימנו את ר' ישראל כווקיל, 'ונשמעו לדברינו ונתנו פקודתם לוייצע הקאנסול [סגן הקונסול] שביפו לקיים דבריהם ואף רצו' [ר' צורף זלמן] שיחד את הוויסעקאנסול ביפו שלא לקיים מצותם ואדרבא להחזיק בידו שיהי' וועקיל... סוף דבר הועבר זה הקאנסול הקטן ביפו ממקומו וקודם או אחר פסח שעבר קיבל הגמרה"י וצ"ל [ר' ישראל משקלוב] פקודת השרים שהוא הוועקיל ואז נסע לטבר"י ולא נתקמי' מחשבתנו כידוע שנתבקש ביש"מ [בישיבה של מעלה].
- 17 מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום כ"א בכסליו ת"ר, שם, 186 ע"א-ע"ב.
- 18 שם, שם.
- 19 ראה לעיל, הערה 16.

הנהגת כולל הפרושים בירושלים

קאנסול [סגן-קונסול] חדש דיפו לירושלים והכריז את הרב מו"ה ישע"י נ"י לוועקיל בכל הנימוס.²⁰ בעת שהסוכן הקונסולארי הרוסי הגיע מיפו לירושלים, היה דיין-ודברים קשה בינו לבין ר' שלמה זלמן צורף (להלן: ראש"ז), והנציג הרוסי ציווה לאסרו.²¹ ראש"ז שוחרר מן הכלא בהשתדלותו של ר' ישעיהו ברדקי,²² למחרת התכנסו ראש"ז (רז"צ, בלשון האגרת להלן) ותומכיו:

וקיבץ גם מחכמי ספ' [ספרדים] שם והם ישבו ככד"צ [בית-דין-צדק] ומכו' פרושים באו רבים שהעידו כל טוב על רז"צ [ר' זלמן צורף] ועולה לא נמצא בו והסופר (כנראה הוא מסיעתו רז"צ ולא ספרדי) כתב שטר בכל השבח וקלוס על הרז"צ שהוא צריך להיות מנהיג הכולל כעדות המעידיים ככן כתבו אותו כד"צ שמודיעים עדות זו. וכל המחזיק בידו זוכה ומזכה וכו' וכל הרודף אחריו דינו ידוע ומפורסם בש"ע [שולחן ערוך] ואין רוח חנ"ה [חכמים נוחה הימנו] ואחרית חתמו שלשה המחזיקים ומקיימים העדות.²³ תומכי ראש"ז דחקו שלא לשלם את הוצאות המינוי לשלטונות, ועל-ידי כך הצליחו לעכב את

20 שם. קבלת המינוי ואשרורו הרשמי התארכו מעבר למועד זה בשל כמה סיבות. ראשית, הצליח ר' שלמה זלמן צורף לשכנע את הקונסול הרוסי ביפו להשהות את החלטת הקונסול הכללי; ועד שהוחלף הקונסול ביפו, אי משום הא או מטעמא אחרינא, חלף זמן. גם מושל העיר ירושלים סירב להכיר במינוי זה 'עד שיהי' לו פירמאן ממלך מצרים שמסכים על התמנותו ושיהי' לו קאוואס או קוואסאס. לעהרן העיר על עיכובים אלה בפני הקונסול האוסטרי הכללי, לורין, שהשיב לו כי פנה בעניין זה למחמד עלי, וזה האחרון העביר הוראות מתאימות למושל ירושלים. ככל הנראה, הושג המינוי הרשמי רק בשלהי תקופת השלטון המצרי, והוא הוכר כנראה גם על-ידי השלטון העות'מאני המרכזי: 'מאד שמחתי בכשורתו מהשגת החיזוק מהמלך השולטן יר"ה... אבל מ"ש לי באחרונה שאשתדל עוד שיהי' לו [לברדקי] מנוי זה על כל אה"ק טוב"ב הוא דבר דלא איפשר לי'. על פרשה זו ראה מכתב הפקוא"מ לר' גרשון זאב, שד"ר כולל הפרושים בקושטא מיום כ"ב במנחם אב תר"א, 10, עמ' 87. לעיל, הערה 16. לפי מקור זה בא אל הקונסול הרוסי 'קראי רוסי א' [אחד] בקובלנא שרז"צ לזה ממנו מעות בעד הכולל על שטר מחת"מ [מתחיתמת ידו] לבר עתה תבע ממנו הריבית וגם שיחליף השטר נגד שט"ח מהממונים... וקרא הו"ק [וויצע קאנסול = סגן-הקונסול] לרז"צ ועברו דברים בינתיים עד שרז"צ העיז נגד השר הו"ק ואמר לו אין אתה מושל עלי כלל שיש לי פאס שאני סודיטא פרוסיא [נתין בחסות הקונסול הפרוסי]... ויחר לור"ק וצוה למושל להניחו בבית הסוהר וכן עשה....

ראה עוד לעניין זה מכתב הפקוא"מ לר' יוחנן צבי הירש שלאנק בירושלים מיום ט"ז באלול תר"א; פנקסי הפקוא"מ, 10, עמ' 94; לק' צעלל מיום ט"ז באדר א' ת"ר, 8, דף 198 ע"א; ולר' חיים שווארץ בק' הירבען, מיום ז' בשבט ת"ר, שם, דף 193 ע"א-ע"ב. סך ההלוואה היה 20,000 גרוש.

לעיל, הערה 16. 22

לעיל, הערה 16. בבית-הדין ישבו הראשון לציון ר' יונה משה נבון, ר' יצחק קובו ור"א מיוחס. ראה לעניין זה 23

מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום י"א באייר ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 10, דף 211 ע"ב. לעהרן החייחס לעניין זה בטענו, שברדקי החייחס בזלזול רב לחכמי הספרדים וגם כלפי אלה שהיו להם יחסי ידידות עם הפקוא"מ, דוגמת ר' אברהם גאנין, 'כדרך הרבה אשכנזים שאינם מחשיבים לחר"ר [לחכמי ורבני] ספרדים היו לא כך היתה מדת מ"ח [מעלת חתונ] הה"ג [הרב הגאון] ואינני שופט כזאת ממעשה זה לבד'. עוד הוא מוסיף, כי ההתנגדות לברדקי היתה רחבה, ו'לא אחדל תמיהתי כי רבה שיש למעכ"ת כל-כך מתנגדים בעניין הווקילשטאווע ולא לבד אנשי הצורף, כי כדבריו קיבץ ההוא כשמונים חתימות ואין כל אלו אנשי'. השלושה שהעידו בחתימותיהם היו ר' אהרון מגזע הצבני, מהחסידים בירושלים, ויש להניח כי נהג כך בשל התנגדות החסידים למינוי זה. לעניין זה ראה האיגרת לר' גרשון זאב, לעיל, הערה 20, ושם מזכיר כי 'כאשר שלח אליו הרב ח"ק [חכם קדוש] מו"ה אב"ד [אברהם דב] מאוורין [ממונה כולל חסידים בצפת] וצלה"ה באיזה ענין של הכולל שלו וקרא על עצמו ווקיל מכולל שלו לא אבה שמוע אליו בתואר זה ואמר [הקונסול הרוסי ביפו וביירות] כי אין ווקיל זולת הרב מוהר"י [ברדקי] ויפן שליח הרב הנו" ע"י הריצ"א [ר' יצחק אלפנדארי בכיירות] אל הקונסול לארעללא [קונסול אוסטריה והולנד] שידבר בעדו עם הק"ו רוסיא ולא הועיל כלום.... שני אלה פנו ללעהרן כדי להסדיר את הבעיה, ו'כי איך יתכן שהרב מוהר"י נ"י ימשול על כו' חסי' שיהי' הוא הווקיל שלהם'. שני העידים הנוספים היו ר' אליעזר ברגמן ור' יוסף שוורץ מיוצאי גרמניה. לעהרן ניסה להבהיר מעורבותם בפרשה זו. ראה אגרות לצעלל ולהירבען, לעיל, הערה 21.

ההכרה הרשמית בר' ישעיהו ברדקי כווקיל. כדי ליצור דעת-קהל עוינת נגדו ולהצדיק החלטה מעין זו נאמר, כאילו מבקש הוא להשתמש בכספים אלה לצורך שכירת קוואס,²⁴ דבר שאין לו צורך בו. הקושי שברדקי נתקל בו להשיג כספים אלה, העיקר ללא ספק עליו ועל תומכיו. גם הפומבי שניתן לעניינים אלה בקהילות חוץ-לארץ²⁵ העכיר את היחסים האישיים ביישוב, וכמובן את היחסים בין הסיעות היריבות.

מסתבר, כי היחסים בין הסיעות לא הופשרו, אף שנדמה היה כי אכן נוצרו תנאים לכך במהלך שנת תקצ"ט. יש להניח, כי הזיקה בין הסיעות לבין ההנהגה בהרכבה הנוכחי יצרה מידה של מחויבות הדדית שהיקשתה על הידברות בין מנהיגי הכולל.

מחלוקות בדבר כספי ה'חלוקה'

טענות רבות הטיחו אנשי הסיעות אלה באלה, בדבר אפליה מכוונת בחלוקת הכספים. הם אף היפנו, גם אם מבלי משים, את העניין אל ההנהגה. מתפללי בית-הכנסת 'מנחם ציון' שב'חורבה' טענו, שזה שלוש שנים לא קיבלו כספים משילוח הפקוא"מ,²⁶ שהועבר לידי ר' ישראל משקלוב ואחר-כך לר' ישעיהו ברדקי. על טענות הקיפוח העירו ראשי הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי, 'ואין רצוננו כלל ששבא לשם הכו' [הכולל] סתם שיחולק רק למתפללים של או"ח [אחי וחבריו].'²⁷

לעומת מקרים כאלה ואחרים שעליהם התלוננו חוגי ה'חורבה', נמצאו מקרים הפוכים, למנרת רוחם של חוגי ה'חצר'.²⁸ בעיה כבדת-משקל שנתעוררה בתחום זה היתה פרעון חובותיהם של יוצאי צפת ככולל, שאחד ממרכיביהם היה הלוואות שלוו יחידים.²⁹ חורבן הכולל בשנת תקצ"ז והמעבר לירושלים יצר בעיה חריפה, כלכלית ואף מוסרית, בעיקר ביחס לאלה שנמנו כעת עם תומכיהו ישעיהו ברדקי, שכן סוגיה זו נשתרבה למאבק הביניסיעתי. פרעונם של חובות אלה נדחה מעת

24 מכתב הפקוא"מ לישעיהו ברדקי, י"ט באדר ב' ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 203 ע"א-ע"ב. דברים כרוח זאת הובאו גם לפני הקונסול הכללי האוסטרי, לורין, שכתב ללעהרן כי ברדקי 'מבקש גדולות ואותות בפומבי מן הקאוואס ותורגמן שאינו מן הנימוס כ"א [כי אם] אצל הקונסולעץ'. ראה לעניין זה מכתב הפקוא"מ לישעיהו ברדקי מיום ד' בניסן תר"א, שם, 10, עמ' 55-56. והמכתב לר' גרשון זאב, לעיל, הערה 20. לעהרן השיב, כי הצעות אלה הועלו על-ידי בא-כוחו של הקונסול בכיירות, לאפי. הכוונה כנראה להצעות שהגיש בעניין ארגון הנהגת כוללי האשכנזים לקונסולים הכלליים במהלך שנת תקצ"ח. זאת ועוד, הוא מציין כי לפי דרישת מושל העיר ירושלים, הותנה מינויו, 'ישהי' לו קאוואס או קוואסאס'. ראה מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום ד' בתמוז תר"א, שם, עמ' 77-78.

25 ראה אגרות לצעלל והירבען, לעיל, הערה 21, וכן מכתבי הפקוא"מ לר' עזריאל הלוי בלונדון מיום ט' באדר א' ת"ר, 8, דף 197 ע"ב; לקהילת קופנהגן וגבאי א"י ר' וואלף חיים עסן מיום ט' בשבט ת"ר, שם, דף 193 ע"ב. חלק מהתעמולה שנשמעה בחוץ-לארץ תלתה את קולר המעשה במלשינותו של לעהרן. הדברים נשמעו מפיו של ר' זלמן ב"ר יעקב מיאגוסטאוו מכולל הפרושים, שטובב אז באוסטריה והגיע גם לפרנקפורט-דמיין.

26 ראה מכתבי הפקוא"מ לר' עזריאל הלוי בלונדון מיום ט' באדר א' ת"ר, שם דף 197, ע"ב, ולרבי ישעיהו ברדקי מיום ט' באדר א' ת"ר, 8, דף 198 ע"א-ע"ב.

27 מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום כ"א בכסליו ת"ר, שם, דף 186 ע"א-ע"ב. כך, למשל, תרומה בת 18.5 דורות שנועדה לכולל חלוקה רק בין מתפללי 'החצר'.

28 ראה שם, שם.

29 על חובות אלה ראה: א' ריבלין, 'תקנות החלוקה של כולל הפרושים משנת תקפ"ג', מאסף ציון, ב (תרפ"ז), עמ' 154-157. החזרי החובות נעשו על-פי הסדרים שקבעו הגבאים בוילנה. רשימת חובות ליחידים ראה: רשימת חובות צפת לאלה שנשארו בחיים מיום ב' תמוז תקצ"ז, אמתעי, אינ(4)3292.

בית-הכנסת 'בית יעקב' (חורבת ר' יהודה חסיד), אחרי השלמת בניינו בשנת תרכ"ה (1865)

לעת, בין היתר בנימוקים שאין הכולל נושא באחריות לתפקודו הלקוי של ר' ישראל משקלוב. בצוואתו ביקש ר' ישראל משקלוב להבטיח את פרעון החובות האלה, אך גבאי ארץ-ישראל בוילנה לא נטו להשתדל ביותר בעניין זה, כפי שניתן ללמוד בעקיפין מדברי לעהרן.³⁰ באיגרת-תשובה לגבאים בוילנה התריע לעהרן עוד:

ע"ד [על דבר] החובות בצפת ת"ו שגם על פרט זה כתוב בגי"ה [כגלילות ידם הקדושה] הנ"ל לא מצד הצוואה מוטל עליהם לפורעם כ"א [כי אם] לטובת הכולל בכללו... ועכ"פ הודו רומכ"ת נ"י שראוי להם לחלק החובות שכבר שלחו בשנה זו יותר מת"ק אדו"ז [אדום זהב] והנשמע לא פרעו מקבלי הברכה כלום לבעשט"ח [לבעלי שטרי-חוב] בצפת ת"ו... כי באה אלינו זעקתם של בעלי השט"ח המלוים הי"ו שבצפת טוב"ב והם זועקים אלינו הושיעו נא לפרוע להם מחלק כו' פרו' הי"ו מקבוצתנו.³¹

ראשי הפקוא"מ הצביעו על כך, שהעיוותים נעשים במכוון ומקורם באחראים ליחלוקה' ככולל. הרמז מופנה בבירור אל ראש"ז, שהיה רואה-חשכון ואחראי למעשה על ניהול ספרי-החשבונות.³² יש מקום להניח, שקשייה הכספיים של סיעת ה'חורבה' הביאו אותה להבטיח לעצמה, לעתים בדרכים שעוררו ביקורת, מקורות כספיים רבים ככל שניתן, וביניהם קיזוז בחלקם של החזרי-חובות

30 מכתב הפקוא"מ לר' אברהם גאגין מיום ה' בטבת ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 188 ע"א-ע"ב.

31 מכתב הפקוא"מ לגבאי ארץ-ישראל בוילנה מיום י"א בטבת ת"ר, שם, דף 189 ע"ב. לעהרן העיר, כי גם קרובי ר' ישראל וחתנו ר' ישעיהו ברדקי נפגעו, 'שלא לבד שנפגע בכבודו ופגעו גם בחייו ובחיי אנשי ביתו... וחובתנו לדבר בעד אלמנתו הרבנית ת"י גם לה מררו מקבלי או מחלקי הברכה את חיי ולא רצו ליתן לה מאומה באמרו שבעלה הה"ג זצ"ל נשאר חייב מהדפסת ספרו...'

32 ראה ריבלין (לעיל, הערה 29), עמ' 168, סימן ח'.

ליחידים מקרב הכולל.³³ על קשיים אלה מעיד לעהרן מדברי נאמן הכולל, ש'כתב אלינו שאמזליג נגש אותם לחתום לו ודחווהו כל היום עד שראו שנהפך להם לאויב'.³⁴

על מחלוקת אלה אפשר היה להתגבר, לפחות להלכה, על-ידי הבאת הדברים בפני גבאי ארץ-ישראל בוילנה. ראשי הפקוא"מ אף העלו דברים ברוח זאת לפני ר' ישעיהו ברדקי: 'ראוי לו לקבול על החלוקה של שכנגדו לפני הרוזנים בוילנא הי"ו'.³⁵ בד"בכד הם הצביעו על הצורך לנהוג באיפוק ולשפר את יחסיו עם שני חבריו להנהגה.³⁶ אלא שברדקי התקשה לפעול ברכים אלה, הן משום בעיותיהם של תומכיו ושל בעלי החוב יוצאי צפת, הן משום חוסר האמון כלפיו מצד שותפיו להנהגה, שמקורו בראשית פעולתה של ההנהגה,³⁷ והן בשל יחסיו המעוררים עם גבאי ארץ-ישראל, בוילנה.³⁸

נסיונות לאירגון מחדש של הנהגת ה'כולל'

נפרשת לפנינו אפוא יריעה רחבה של מאבקים על שליטה בכולל, ומתבררות לנו מגמותיו של ר' ישעיהו ברדקי להשתרר על הכספים שהועברו באמצעות הפקוא"מ, בעזרתם ביקש לפתור חלק מהבעיות שלפניהן עמד. השאלות ביחס ליעדי הכספים ודרכי חלוקתם הפכו נושא למחלוקת, שהרחיבה את הפער בין חברי ההנהגה בכולל. מחלוקת זו עומדת, להערכתנו, ברקע של תופעה המסתמנת בכולל – התארגנות של קבוצות שנספחו למסגרת הכולל ואשר חשו עצמן נפגעות מהתפתחויות אלה. כך, למשל, יוצאי הונגריה שקבלו על כך שכספי ה'חלוקה' שהועברו באמצעות ארגון הפקוא"מ לא הגיעו לידיהם כהלכה;³⁹ ויותר מכך, כמה מאנשי פולין, וכיניהם ר' אביעזר מטיקטין ור' דוד לאמזי, שביקרו בחריפות את קיפוחם של אנשי פולין בכולל: 'גדול דוחקם

33 ראה מכתב הפקוא"מ לישעיהו ברדקי מיום ט' באדר א' ת"ר, שם, דף 198 ע"א-ע"ב. ושם מעיר: 'ולא אחדל שאני

מוצא באגרות דברים קשים... והיינו שהם רצו לעקל 4800 גרו"ש לתשלומי החוב של דוד אלי' [?] כדי שיאמרו

העם שמעותינו הולכות לאיבוד ורק מוילנא הם נוונים'. הדברים מיוחסים לר' נתן נטע ור' אריה נאמן הכולל. שם, ע"א. על פרשת ההתדיינות המשפטית בין סיעת ה'חורבה' למשפחת אמזלג ראה: פ' גרייבסקי, זכרונות קדומים, ירושלים תרפ"ח, בעיקר עמ' 3-12.

34 מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום כ"א בכסליו ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 186 ע"א-ע"ב.

35 שם, ע"א. למשל, הציעו לו לתת להם מכספים שקיבל. ראה איגרת אליו מיום י"א בתשרי ת"ר, שם, דף 173 ע"א. יש מקום לבחון את הדברים לנוכח הקשר שבין ר' אריה נאמן לסופרם של גבאי ווילנה, ר' אברהם דוד שטראסען, לו ייחס לעהרן השפעה רבה על הגבאים.

36 ראה מכתב הפקוא"מ לאברהם דארהיטשנר בפרעשבורג מיום כ"ב באדר א' ת"ר, שם, דף 199 ע"א-ע"ב. הפרשה קשורה בהעברת כספי החלוקה מוילנה לכולל בקיץ תקצ"ט. השליח שהעביר כספים אלה היה ר' נתנאל, יזעלה ובא מוילנא והשביעוהו בוילנא שלא יגלה בדרך הילוכו שמוליק המעות לכל יבא בע"ח לתפוס וגם בבואו יהי

בסתור ג' ימים הראשונים ולא שלחו הרוזנים הי"ו את השילוח לא לשם הה"ג מהר"י [מורנו הרב ישראל] זצ"ל שהי' עדיין בחיים וגם לא לחתנו מוהר"י [מורנו הרב ר' ישעיהו] נ"י שמינהו לא' הממונים על דבש"מ [דברים של ממון] כ"א למוהר"ן במוהר"מ [מורנו הרב נתן נטע בן מורנו הרב מנחם מנדל] זצ"ל ומו' ארי' נאמן ומו' משה מאנטיפא' [מאנטיפאליא] ומו"ה זונדל מסלאנים ומו"ה בנימין מדובראוונא והנה חושב מוהר"י שרא"נ

[שר' אריה נאמן] סיבב זה בוילנא ע"י קרובו הסופר והיטב חרה לו ולא לבד על פחיתות כבוד כי גם מצד הנאת ממון שלא נתנו לו ולחתנו מוהר"י מנישויו זצ"ל החלוקה בשלמות כפי הרשימה כ"א מחציתה.

37 ראה מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום י"א באייר ת"ר, שם, דף 210 ע"ב-211 ע"ב. ברדקי כתב בזעם על 'הרוזנים דוילנא שלא יגיש פרי עטו לפניהם'. אך לעהרן העיר לו כי עליו להיות מפוכח: 'מי חזר אחר מי הלא כ"א [כל אחד] חזר אחר אבידתו מה יחושו הרוזנים לכך אם לא יכתוב להם'.

38 ראה מכתבי הפקוא"מ לקהילת פרעשבורג מיום י"ג בטבת ת"ר, שם, דף 190 ע"א-ע"ב. טענות כאלה הושמעו גם נגד ר' ישראל משקלוב, שעכב תשלום קדימותיהם. אחד ממקורות הביקורת היה ר' זלמן מינוסטאור, שנמצא אותה עת בפרעשבורג.

ועניותם... שמענו לדאבון נפשנו כמה לה"ר [לשון הרע] וכמה דברים רעים הטיחו והוציאו דבה להשגת מבוקשם... וגם אם לא נאמין לקול השמועה ששנים הראשונים הנז"ל הוציאו דבת הארץ רעה.⁴⁰ טענות כאלה הביאו לכך,

... כי איזה מאנשי פולין שבא"י שיצאו וכאו בקובלנא במדינתם שאינם מקבלים מהחלוקה הנעשית בוויילנא כראוי להם בהיותם בני המדינה המשלחת תרומתם לוויילנא ומצאו צד העומדים לימינם ונעשתה אשתקד אסיפה בק"ק סובאלק ושם הסכימו אנשי האסיפה ההיא שלא ישלחו עוד כל המקובץ ליד האלופים הגה"כ שבוורשא כ"א יפרשו תחלה כל שנה שלוש מאות רובל כסף אשר חלקו קדימות לבני פולין שבירושל' שנרשמו ברשימה שקבלו ע"י הנז' שבאו מירושל' ת"ב... ואתן קדימות שלחו אח"כ לידינו ומידינו באו לנכון ליד המקבלים שם.⁴¹

מהלך אחר שהיה מכוון לשיקומה של ההנהגה, הועלה על-ידי ר' נתן נטע, שכתב לפקוא"מ לבחור עם הרוזנים שלשה ממונים והמעות יבואו לידי הנאמן והוא יעשה עפ"י רוב דעות מן השלשה.⁴² אלא שהצעה זאת לא היתה מעשית, הן לנוכח אי-ההידברות בין שני הארגונים והן משום שהיתה עלולה להחליש את השפעתו של ר' ישעיהו ברדקי, ולדבר זה ראשי הפקוא"מ לא היו נותנים יד. ר' נתן נטע איים כי יוציא עצמו מאחריות על חלוקת הכספים שהועברו באמצעות הפקוא"מ, אם תידחה הצעתו. ואכן, כשביקשו ממנו ראשי הארגון לבחון שוב את דבריו אלה, 'ואם לא יחזור בו עלינו לבחור אחר במקומו',⁴³ הגיעו הדברים למבוי סתום.

40 מכתב הפקוא"מ לר' יהושע פרידענואהן בקהילת טיקטין מיום כ"ג במנחם אב תר"א, שם, 10, עמ' 28. כספי הקדימות הועברו לאמסטרדם דרך בלייכרדר בברלין. בין המקבלים נזכרים: ר' דוד לאמזי ור' אביעזר מטיקטין — 640 גרוש כל אחד; ר' קאפל מטיקטין — 600 גרוש; ר' אייזק משצוצין ור"ז מיאגוסטאור — 240 גרוש כל אחד; ור' חיים במו"ה זלמן כץ — 170 גרוש. עוד נזכר גם א' [אחד] בשמו ר' יחיאל ממעזריטש שגם לו מגיע הקדימה.

41 מכתב הפקוא"מ לר' יצחק עוזר ממעזריטש מיום כ"א כאלול תר"א, שם, עמ' 96.

42 מכתב הפקוא"מ להנהגת כולל הפרושים מערב חודש טבת ת"ר, שם, כרך 8, דף 189 ע"א.

43 שם, לעהרן העיר כי הצעת נתן נטע היא 'כהכנה לבטל דעת האחד ע"י שנים שעמו שרבו עליו'.

על רקע זה התרחש, כנראה בראשית חודש טבת ת"ר, מיפנה בכולל:

ובחורף שעבר נכנסו יח"ס [יחידי סגולה] באמצע ובחרו איזה חשוכים שאינם נוטים לשום צד שיפקחו בצרכי הצבור ויעיינו בחשבונות ועל פיהם יקומו מי יהי אח"כ הממונים ודבר זה כתבו באר היטב להרוזנים בוילנא ושלחו אגרתם בדרכים שונות ואחת על ידינו.⁴⁴

באגרת ששלחו ראשי הפקוא"מ לכולל, נזכרים חמישה אישים בתואר 'נכררים ונבחרים': ר' שמואל הלוי מחברון, ר' דוד טעבלי, ר' צדוק הלוי, ר' מנחם משה שווערים ור' אפרים יצחק עפשטיין.⁴⁵

קבוצה זאת נשאה, כאמור, בתואר 'נכררים ונבחרים', השונה מן התואר 'ממונים ומשגיחים'. מספר חבריה היה שלושה ולא חמישה, בשונה מן המקובל.⁴⁶ הגדרות התפקידים בהם נשאה,⁴⁷ וכן נוכחותה של אישיות שאיננה מן הכולל ואשר נזכרת ראשונה, דבר הרומז לכך שהיא בעלת הסמכות החשובה — כל אלה מצביעים על ארעיותה. ומובן הוא, כי נתעוררה השאלה, עד כמה יצליח הרכב זה להפוך גורם ממתן ומלכד? יש להניח, שהיזומה למנות קבוצה זו באה מתוך הכולל ונועדה לרופף את הקשר בין הסיעות היריבות בכולל לבין ההנהגה. הפקעת ענייני החלוקה ונושאים אחרים בעלי אופי כלכלי-כספי מידי ההנהגה הקודמת היתה עשויה להרחיק את הסיעות ואת תומכיהן בהנהגה מכמה עמדות-שליטה מרכזיות בכולל. גורם לא-מבוטל בסיכויי הצלחתה בעתיד היה יחסם של ראשי הפקוא"מ והגבאים בוילנא.

עמדתו של אירגון הפקידים והאמרכלים

בתחילה סברו ראשי הארגון באמסטרדם, שהשינויים שחלו בהנהגת הכולל נעשו בהשראת המרכז בוילנא. באגרת אל הגבאים הם היקשו בעניין זה: 'ולא נאמין כי מרומכ"ת יצא הדבר כ"א [כי אם] נחשוב שכן אמרו הם שקבלו המעות אם לא כולם מקצתם אשר בלב ולב ידברו ואם טועים אנחנו בזה גדלה תמיהתנו על רומכ"ת נ"י כי לא ידענו מה מצאו בו עול כי רחוקהו'.⁴⁸ משנתבדו מקצת מספקות אלה הם הציעו לר' ישעיהו ברדקי להדק את יחסיו עם ה'נכררים': 'ירדוף שלום ויבקש

44 מכתב הפקוא"מ לר' יהודה נסאר, אב"בית-דין קהילת סענין מיום ג' בניסן ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, שם, דף 207 ע"א.

45 מכתב הפקוא"מ לירושלים מיום א' באדר ב' ת"ר, שם, דף 200 ע"א-201 ע"א. ובהקדמה: 'מעלת כבוד הרבנים הנכררים והנבחרים מכו' פרושים הי"ו שבא"י תוב"ב לפקח ולעיין בכל עניני הכולל הנז' להעמידו העמדה שיש לו קיום על דבר אמת ושלום'. ר' שמואל הלוי היה כנראה ממונה כולל חב"ד (!) בחברון. הוא נזכר במאמרו של י' ברטל, 'תכניות ההתישבות' מימי ביקורו השני של מונטיפיורי בארץ-ישראל, שלם, ב (תשל"ו), עמ' 287, הערת כוכב. ר' דוד טעבלי היה חתן ר' שלמה הירשל, אב"בית-דין של קהילת אשכנזים בלונדון, ועליו ראה פרומקין (לעיל, הערה 1), ג, עמ' 243 ומילואים. ר' צדוק הלוי, היה חותנו של ר' משה זאקס ועליו ראה שם, עמ' 260, 261. על האחרים לא נזכרו פרטים.

46 ראה ריבלין (לעיל, הערה 29), עמ' 162-163.

47 ראה לעיל, הערות 44, 45.

48 מכתב הפקוא"מ לגבאים בוילנא מיום י"א בטבת ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 189 ע"ב. לעהרן ביקש להפנות את שימת הלב לגורמים פנימיים בכולל, שחתרו תחת מעמדו של ר' ישעיהו ברדקי, מיעטו מכספי חלוקתו, כפי שנקבעה על-ידי הגבאים, ופגעו אגב כך בסמכותם של אלו. ראשי הפקוא"מ הבהירו, שאין בדעתם להתערב כדי לתקן עיוותים כאלה, כדי שלא להעמיק את המשבר בין שני הארגונים; אף שהם רומזים, כי מעורבות כזאת אפשרית ככמה עניינים, מכוח היותם אפוטרופסים לצואת ר' ישראל משקלוב.

שנאספו במערב-אירופה,⁵⁰ ובכך שינו מכוונתם הקודמת להעביר את הכספים הללו לר' ישעיה ברדקי.⁵¹

יש להניח שגישה זאת, שביקשה למצוא מסילות אל ההנהגה החדשה, נועדה לסייע לראשי הארגון, בין היתר, במאבקם נגד שליח ה'חורבה', ר' זעליג מן.⁵² שליח זה יצא לאירופה, והידיעות שהביא לשם על הנעשה בירושלים נפוצו בחוגים אחדים ושימשו, בין היתר, את אלו שביקרו את החברה היהודית האורתודוקסית. שליחות זאת העסיקה רבות את ראשי הארגון באותו זמן. בהקשר של מערכת היחסים בין חוגי האורתודוקסיה לבין חוגי המתקנים בחברה היהודית נעשה ארגון הפקוא"מ אחד מנושאי הפולמוס הבולטים. אין אפוא תימה, שכל ביקורת שהוטחה כלפי הארגון, שימשה את המתקנים במאבקם נגדו, בעיקר כאשר בעלי ביקורת זו היו גורמים כארץ-ישראל. כך הפכה, לדעתנו, שליחות זאת מקור לדאגה מבחינת הארגון.⁵³ הצורך ברגיעה ככולל הפרושים היה אמור לסייע, מנקודת מבטם של ראשי הארגון, להגבלת פעילות השליח; שכן טיפוח קשרים וסיוע להנהגה היה עשוי לסלול את הדרך להחזרת השליח לארץ-ישראל.

לעומת תמיכת ארגון הפקוא"מ בהנהגת הכולל החדשה, לא ברורה די-צרכה מערכת היחסים בינה לבין הגבאים בוילנה. דברי לעהרן בסוגיה זו מהווים מקור יחיד עד כה, ודומה כי הם מגמתיים. באיגרת לאב-בית-דין קהילת סעניץ, שתמך במנהיגותו של ר' ישעיהו ברדקי,⁵⁴ מציין לעהרן כי הגבאים 'אינם מסכימים במעשה הנבררים'.⁵⁵ בהנחה שהיחזמה לשינוי פני ההנהגה היתה פנימית מעיקרה – ובוודאי שהדבר עשוי להפגיע במידת-מה – יש לציין כי גם הנהגה זו ביקשה לשמור על קשר הדוק עם ראשי הארגון בוילנה, ומכל מקום לא להינתק מהם. ראייה לכך נמצא ביוזמת ה'נבררים' להעביר את ספרי-החשבונות של הכולל לעיון ובחינה של הגבאים בוילנה;⁵⁶ ויש בכך כדי לרמוז, שהמרכז בוילנה קיבל שינויים אלה, גם אם הסתייג מהם בתחילה. עמדות אלה, הן מצד המרכז בוילנה והן מצד ראשי הפקוא"מ, הוסיפו לגיבוש סמכותה של ההנהגה החדשה, וגם ככולל עצמו 'הממונים והנאמנים הרכינו להם ראשם ומשכו ידיהם לפי שעה

50 ראה לעיל, הערה 45.

51 מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום י"ב בטבת ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 189 ע"ב-190 ע"א. כוונות אלה הועלו מייד כאשר נודע על השינויים בהנהגת הכולל. הם הציעו לברדקי להגיע להסדר מחדש עם ר' נתן נטע ור' אריה נאמן, 'אולי מתוך כך יבוטל הקשר שקשרו נגדו וגם יקרב בזה הסופר אליו כשישלים עם קרובו'. במידה שהדבר נבצר ממנו, הם הציעו שיעלה ארבעה או שישה שמות 'שאינם משפחה עמו כלל', ומהם יבחרו שניים אליו 'וטוב בעינינו שירשום בכללם ה"ה ר"ג כמור"ה סעדי' [הרב הנכבד ר' נתן בן מורנו הרב סעדיה]. עוד רמזו, שרצוי מאוד שיהיו כאלה שיניחו את דעתם של הגבאים בוילנה.

52 על השליחות ראה: א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשל"ז, עמ' 783-784, ובהרחבה מאמרי: 'שליחות בית-הכנסת "החורבה" והפולמוס הציבורי סביבה במערב-אירופה', אשל באר-שבע, ג [בדפוס].

53 ראשי הפקוא"מ ניסו להצר את צעדי השליח באירופה והצביעו על כך, שהשליחות פגעה במערכת האיסוף של ה'חלוקה'. לעניין זה ראה, למשל: מכתבי הפקוא"מ להאג מיום ו' בכסליו ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 183 ע"א; לשטרסבורג מיום כ"ה באדר ב' ת"ר, שם, דף 205 ע"א; ולהמבורג מיום י"ב בשבט ת"ר, שם, דף 194 ע"א ועוד. על איגרת זו מציין תר-מחיקה ואפשר שלא נשלחה.

54 ראה מכתב הפקוא"מ לפרעשבורג מיום ב' בניסן ת"ר, שם, דף 207 ע"א.

55 מכתב הפקוא"מ לר' יהודה נסאד, לעיל, הערה 44. יש לציין, כי לעהרן היה זהיר בדבריו שכן האיגרת נועדה, בין היתר, לאפשר את תיוכו של אב-בית-הדין בין ארגון הפקוא"מ לבין הגבאים בוילנה.

56 מכתב הפקוא"מ להנהגת הכולל בירושלים מיום י"ב באייר ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 212 ע"א. השליח היה סופר הכולל, ר' גרשון זאב.

מההתמנות ומסרו הכל בידי רומכת"ר [רום מעלת כבוד תורתם].⁵⁷ כך, למשל, בעניין מינוי נקיל לעדה.⁵⁸

פיוס בין הסיעות בכולל הפרושים

כהונתם של 'הנבררים' לא ארכה זמן רב. ייתכן, שהדבר נעוץ ברגיעה שהושגה, ואולי בכוונותיהם של הגבאים בוילנה לייצב בכולל הנהגה מסודרת יותר.⁵⁹ אחד האירועים שיצרו תחושה של פיוס בעדה, היה המיפגש בין ר' ישעיהו ברדקי לבין ראש"ז: 'תחלה בא זה אצל זה ואח"כ הלך זה לביתו של זה הגם שבהנהגת הצבור אינו רוצה להתאחד עמו עכ"פ נעקרה השנאה ונמתק הדין קצת'.⁶⁰ נכונות הצדדים להפגין רצון טוב באה בשעה שנקבעה מחדש הנהגת הכולל.⁶¹ חברו בה ר' ישעיהו ברדקי, ר' נתן נטע בן מנחם, ר' זונדל מסלאנים ור' אריה ב"ר ירחמיאל, כנאמן הכולל. אף שהרכב זה זכה גם לכרכת ראשי הפקוא"מ, שהביעו הסמכתם להעביר לידיה של ההנהגה החדשה את כספי ה'חלוקה' שנאספו במערב-אירופה,⁶² נתגלעו כמה קשיים בייצובה. מסתבר, שר' זונדל מסלאנים סירב להשתתף בהנהגה.⁶³ אפשר, שסירובו נבע מיחסים קשים ששררו בינו לבין ר'

57 ראה לעיל, הערה 45.

58 שם, אף שמגעים חשאיים נמשכו כנראה בעניין זה. כך, למשל, יצא ר' ישעיהו ברדקי לאלכסנדריה, ואפשר שנימק זאת כמאמצי ההשתדלות שנעשו על-ידי גורמים שונים ביישוב לטובת עצורי 'פרשת דמשק'. על כוונותיו להיפגש עם הקונסולים הכלליים לא דיבר אף עם ראשי הפקוא"מ, גם כשנמצא באלכסנדריה. ידיעות אלה על נסיעתו קיבל לעהרן מסופר הכולל, ר' גרשון זאב, שנמצא בקושטא. לעהרן מעיר, שכרדקי נפגש 'אגב גורא' עם הקונסולים כנראה כדי להבטיח שוב אישור רשמי מטעם השלטון המצרי למינויו כווקיל. ראה לעניין זה מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום י"א באייר ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 210 ע"ב-211 ע"ב.

59 ייתכן גם שהדבר נבע מחששות הגבאים בוילנה מפני השפעת יתר של הפקוא"מ על 'הנבררים'. כך, למשל, הצעותיהם להעברת האגרות בלונדון, בדרך חילופית, לאשר בר שמשון, שעמו התקשר ר' זעליג מן, ועל-ידי כך לנטרל מוקד-תמיכה בסיעת ה'חורבה'. ראה לעניין זה איגרת הפקוא"מ לנבררים מיום י"ב באייר ת"ר, שם, דף 212 ע"א. דברים ברוח זו העיר לעהרן באיגרת לסופר הגבאים בוילנה מיום י"ז באלול ת"ר שם, דף 231 ע"ב-233 ע"א: 'כי אלינו יגונב דבר היינו אם לא שמע השומע וטעה כי חלילה לא מלב נרגן מפריד אלוף יצאו הדברים וכוונתו לא כמזיד בדה הדברים מלכו אך אולי שמעה וטעה. אכן אם לא טעה אז כה דברו הרזונים הנכבדים הי"ו קשות אל הרבנים הממונים או מנהיגי כ"ר פרו' הי"ו על אשר שלחו מתם דבריהם אלי' כאלו באתי ח"ו למשול עליהם ולהכריחם לסור למשמעתי ואמרו מה להם ולי וכהנה וכהנה דברים מרים'. על עוצמת ארגון הפקוא"מ והשלכותיה על היחסים בכולל, כפי שנתפס בעיני הגבאים בוילנה, ראה עוד באיגרת הגבאים בוילנה לר' אהרון זעליג בלונדון מיום י' באייר ת"ר, אגרות ר' שלמה הירשל, אב-בית-דין אשכנזים בלונדון בין השנים תקפ"ו-ת"ר, כתב-יד בהמ"ל 3619 מס' 29424, כס"א מ"ע.

60 מכתב הפקוא"מ לר' אברהם דרהיטשנר כפרעשבורג מיום כ"א במנחם אב ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 227 ע"ב. ולר' אברהם דוד שטראסען בוילנה מיום טו"ב באלול ת"ר, שם, דף 231 ע"ב-233 ע"א.

61 מכתב הפקוא"מ לר' אריה ב"ר ירחמיאל, נאמן כולל הפרושים בירושלים, מיום כ"ח בסיוון ת"ר, שם, 221 ע"א-ע"ב. את הידיעה בעניין זה קרא לעהרן באיגרת שנשלחה אליו ממנו כטו"ב בסיוון, שם, שם. ייתכן, שהרכב זה, המשקף שוב פשרה בין הסיעות, הושפע, בין היתר, מעמדת הפקוא"מ. על הרגישות שגילו הגבאים בוילנה להשפעתם של הפקוא"מ, מלמדים דבריו של אריה נאמן, שביקש מלעהרן 'להעביר על מדתו נגד הגבאים'. לעהרן הגיב על כך: 'חוששני מחטא היינו שיבואו הרחנים לכלל חטא ח"ו אם אוסיף להראות להם עונה'.

62 מכתב הפקוא"מ לר' רפאל יצחק אלפאנדארי מיום כ"ח בסיוון ת"ר, שם, דף 221 ע"ב. כספי החלוקה היו בסך 7,740 גרוש.

63 ראה לעיל, הערה 61.

ישעיהו ברדקי,⁶⁴ שכן הלה היה מתומכי ראש"ז המובהקים ('אדוק בראש"ז'),⁶⁵ כמו גם מן האכזבה שהיתה אולי לסיעת 'החורבה' מהרכב חדש זה של ההנהגה, בו קיוו לבסס את מעמדם בראשות הכולל.⁶⁶

שמץ מתחושות כאלה עלה מעיון בפנקסי הכולל, שהובאו לפני הגבאים. הם חשפו פרטים רבים יותר על כמה מן המחלוקות שעניינן ליקויים בפעילות כספית, בהן היה מעורב ראש"ז, שהכבידו את עול החובות.⁶⁷

ראשי הפקוא"מ קיוו שכנסיות החדשות יסייעו גם הגבאים בוולנה להביא לידי גמר טוב כמה עניינים שעוררו מחלוקת בין הסיעות. כך, למשל, הוצאות הכרוכות בהסדרת מינוי נקיל לעדה, וכן הוצאות הקשורות באחזקת בית-הכנסת 'סוכת שלום' שב'חצר', שעד כה סירבו לשלמן מקופת הכולל.⁶⁸ כמו-כן פנו ראשי הארגון לכולל בבקשה לשמור על איפוק וסובלנות, 'גם אם הרב מו"ה ישעי' [ברדקי] יראה קושי קצת להיות עמכם לאחדים תעבירו על מידותכם למען השלום'.⁶⁹ דברים דומים נכתבו לר' ישעיהו ברדקי.⁷⁰

החשש שפרישתו של ר' זונדל מסלאנים תערער את הנהגת הכולל, עורר — לפחות אצל הגבאים בוולנה — צורך מידי להצעת מחליף מתאים, בדמותו של המגיד ר' משה ריבלין משקלוב.⁷¹ זה נתבקש, כנראה, לצאת לארץ-ישראל. אלא שההנהגה נשארה בהרכבה החסר לפחות עד מחצית שנת תר"א,⁷² הן משום שהמלחמה בין מחמד עלי והעות'מאנים שיבשה את הדרכים והיקשתה על בואו והם משום שנתעכב בכיירות בשל תביעה כספית שהעלו מכולל חסידי ולין כנגדו.⁷³ העדרותו של

64 מכתב הפקוא"מ לר' אברהם שטראסען, לעיל, הערה 60. ושם מעיר לעהרן על עניין זה מאיגרת שקיבל מר' ישעיהו ברדקי, 'זסיפר במר נפשו כל אשר קרהו כבר עם הרב ר' זונדל נ"י וסוף דבר שלא יוכל להיות בהנהגת הצבור עם הרב הנז' ולא עם ראש"ז וכל זה הודיע להרוזנים הנכבדים הי"ר...'

65 מכתב הפקוא"מ לגבאי ארץ-ישראל בוולנה מיום ג' באב ת"ר, פנקסי הפקוא"מ, 8, דף 224 ע"ב-225 ע"א. 66 הגבאים בוולנה העבירו את כספי ה'חלוקה' להנהגה הנוכחית. בהרכבה המלא. בכך היתה הכרה למעשה במעמדו של ר' ישעיהו ברדקי. והשווה לעיל, הערה 37. ייתכן גם, שהדבר נעוץ בנסיבותיו של ברדקי לדחוק בהזדמנות זאת את ראש"ז מכל השפעה. לעניין זה ראה להלן, הערה 67.

67 ראה לעיל, הערה 64. ראשי הפקוא"מ ותומכי סיעת 'החצר' קיוו כי בכך תיווצרנה הנסיבות להרחקת ראש"ז מכל פעילות ציבורית. לעהרן ציין, כי משנת תקצ"ד ואילך, 'עיקר קוטב הדיבור הי' סובב והולך להרחיק את ראש"ז מהנהגת הצבור... ולא אבו שמוע... והביטו וראו נא מה עולל איש ירושלם הלזה... הידעתם את לבו עתה?'. כמריכן הוא מצביע על יחסו השלילי של ראש"ז כלפי 'הנבררים והנבחרים', 'התרים כנגדם ולא אבה שמוע'. שם.

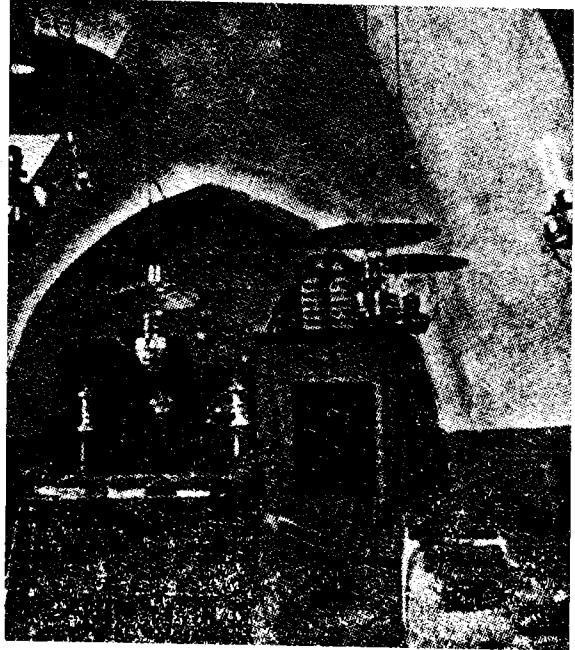
68 ראה לעיל, הערה 61.

69 ראה לעיל, הערה 64. שם מעיר על איגרת לר' ישעיהו ברדקי מראשית תמוז: 'אשר בו בקשנוהו למען השלום למיעבד כל טעדיק דאית ל' למעבד להיות באגודה א' עם הממונים שנתמנו אתו עמו'.

70 ראה עליו פרומקין (לעיל, הערה 1), ג, עמ' 175, 224. לעהרן הציע לר' ישעיהו ברדקי לצאת ולקבל את פני הרב בהגיעו לארץ-ישראל, 'כי בשנים האחרונות כאשר באו ת"ח חדשים הקדים הראש"ז א"ע'.

71 מכתב הפקוא"מ לר' אריה נאמן מיום כ"ז שבט תר"א, פנקסי הפקוא"מ, 10, עמ' 43. יחד עם זאת, על קבלת הכספים חתמו ר' ישעיהו ברדקי, ר' נתן נטע בן מנחם, ר' אריה נאמן וכן ר' דוד טעבלי ברלינו. ראה איגרת הפקוא"מ 'למשגיחים ועוסקים כצ"צ [בצורכי-ציבור]' ככולל פרושים בירושלים מיום א' במרחשון תר"א, שם, עמ' 6. הכספים שהעבירו היו מסוף סיוון ועד סוף אלול ת"ר, כסך כולל של 1,200.80 פלורין. מתוכם חלק משילוח הגאון מפרעשבורג, ובתוכם 120 פלורין — החזר הלוואה לכומר האנגליקני ג'והן ניקולייסון עבור הלוואה למשה זאקס.

72 מכתב הפקוא"מ לממוני כולל חסידי וואלין בטבריה מיום ר' באייר תר"א, שם, עמ' 65-66. 'אחרי כן שמענו מהם דבר היינו שלוחם ר' שלמה שבא בספינה לבירוט עם הה"ג המגיד דשקלאב מוהר"מ ריבעלס נ"ו והלך ומסר דין

בית־הכנסת 'סוכת שלום'
בחצר ר' ישעיה ברדקי (ר' ישעיה'ס מדרש')

ר' משה ריבלין יצרה, ככל הנראה, פתח לחידושה של המתיחות הפנימית בכולל, שהושפעה גם מן הקשיים בהעברת הכספים לארץ־ישראל.⁷⁴ כמורכב נעשו כמה התארגנויות מצד סיעת 'החורבה'. כך, למשל, ניסה ראש"ז לרכוש את ליבו של המגיד 'ושלת בנו ליפר';⁷⁵ או באיגרת שנשלחה מהכולל למונטיפיורי, בה נזכרים כמה מאנשי סיעה זאת החתומים עליה כ'גזברי ואמרכלי ומנהיגי ומשיגי ומנהלי ומנהיגי קהל פרושים'.⁷⁶

אין ספק, שיוזמות אלה הושפעו במידה רבה מיחסם של הגבאים בוילנה לראש"ז. לעהרן מציין, שהגבאים 'לא יוכלו לומר לראש"ז גש הלאה מטעם הכמוס'.⁷⁷ ייתכן, שהסיבות לכך היו, בין היתר, פרי חששות שקיננו בלב הגבאים, שמא יהפכו ראשי הפקוא"מ לגורם ההשפעה העיקרי בכולל.

עליו בעש"ג עד שנתפס לבית הקונסול וחרדה גדולה נפלה על הרב המגיד נר"ו כי ירא שיגרום רעה ח"ו להמטיבים עם עא"י [עניי ארץ־ישראל] בוילנא... והרב המגיד רצה לקבל עליו לעשות גמר עמו כמו שעשו בוילנא עם המלומים הספ' דירוש' ת"ו... בושנו לשמוע כזאת משליח כי חסידים ולא משנת חסידים היא... נראה, שבעניין זה ערב לריבלין יצחק אלפנדארי בכיירות והביא לשחרורו. ראה איגרת פקוא"מ אליו מיום ד' באייר תר"א, שם, עמ' 65.

74 מכתב הפקוא"מ לאברהם דוד שטראסען בוילנה מיום כ"א בשבט תר"א, שם, עמ' 39. הגבאים בוילנה ביקשו מן הארגון הנחיות להעברת כספים. גם לעהרן מציין, כי הפקוא"מ לא העבירו כספים לארץ־ישראל משום שהסוחר קילבי עזב את ביירות. על הבעיות בהעברת כספים לארץ־ישראל בעטייה של המלחמה ראה עוד מכתב הפקוא"מ לקהילת ברין מיום ט"ז במרחשוון תר"א, שם, עמ' 11.

75 מכתב הפקוא"מ לר' גרשון זאב בקושטא מיום י"ח בשבט תר"א, שם, עמ' 38.
76 שם. והחותמים הם: נתן נטע בן מנחם, זונדל כמורה"ב [בן מורנו הרב בנימין] בינש [יוסף זונדל], ראש"ז ור' משה במו"ה עקיבא [מאנטיפאליא]. לעניין זה, שנתפס בחומרה רבה, התייחס לעהרן גם באיגרתו למונטיפיורי בפרס מיום כ"א בשבט תר"א, שם, עמ' 38-39. ושם ציין, כי החותמים עשו שימוש לא־הולם בתארים אלה. וכן באיגרת לוילנה, לעיל, הערה 73.

77 ראה לעיל, הערה 73.

התפתחות זאת היו יכולים ראש"ז וחבר תומכיו לעכב או למנוע.⁷⁸ בואו של ר' משה ריבלין הפיג קמעא את המתח בכולל. לנוכחותו היתה השפעה מרסנת על הסיעות, שהכירו כמעמדו. אכן, הנהגת הכולל בראשותו התייצבה מכאן ואילך, תוך שמירה על איזון פנימי בתוכה.⁷⁹ התפתחות זאת מציינת, להערכתנו, ראשיתו של שלב נוסף בתולדות הנהגת הפרושים בירושלים. גם במקורות שלפנינו הולכות ונדחקות הצידה בעיות ההנהגה ובמקומה של ההתכתבות המפורטת בעניין זה צצות ועולות בעיות, שמוקדן הועתק לקהילות מערב-אירופה.

תהליכי פירוד – ראשית פיצולה של העדה האשכנזית בירושלים

עלייתה של הנהגה חדשה בכולל הפרושים לא הביאה, לפחות בתחילה, לשינוי משמעותי בהתרחשויות בכולל. נושאי-מחלוקת שבעטיים התגבשו הסיעות היריבות בשנים הקודמות, המשיכו להתסיס את העדה. ההנהגה החדשה לא הצליחה ליישב את המחלוקות ובשל הרכבה האישי נעשתה מעורבת בהן. כך לא חל אפוא שינוי של ממש בכולל, אף שהחילופים שנעשו בהנהגת הכולל הרגיעו קמעא את האווירה. תהליכי-פירוד החלו להתפתח בקבוצות השונות שהרכיבו את הכולל, ונראה כי אלו הושפעו ממצבה של הנהגה. דומה כי עתה יש לבחון, שמא התפתחות זאת בישרה את ראשיתו של תהליך הפיצול המתרחב, שאפיין את העדה האשכנזית במרוצת המאה הי"ט.

78 ראה לעיל, הערה 59. רישומם של דברים אלה קיבל מישנה תוקף לאור מכתביו של שליח ה'חורבה', ר' זעליג מן, שטען כי נאסר באמסטרדם בהוראת הפקוא"מ. לעניין זה ראה איגרת לווינה, לעיל, הערה 73.

79 מכתב הפקוא"מ לר' ישעיהו ברדקי מיום ט"ו באלול תר"א, פנקסי הפקוא"מ, 10, עמ' 93-94. הממונים והמשגיחים הם: ר' משה ריבלין, ר' ישעיהו ברדקי ור' נתן נטע בן מנחם, ובעל האוצר הוא הרכני מוהרר"ט (מורנו הרב דוד טעבלין) נ"י בהגאון דלונדון, ור' אריה בר ירחמיאל ור' משה מאנטיפאליא משמשים כנאמנים. על הרכב זה ראה עוד מכתבי הפקוא"מ לרפאל יצחק אלפאנדארי מיום ה' בתמוז תר"א, שם, עמ' 79; איגרת מחודש תשרי (?) תר"ב, רשימת חלוקה שנשלחה לסוחר האנגלי קילבי בבירוט, שם, עמ' 100; מיום י"א בטבת תר"ב, שם, עמ' 121; לכולל פרושים מיום ד' חנוכה תר"ד, שם, עמ' 371.